

ПРА КУЛЬТУРУ МОВЫ Ў СРОДКАХ МАСАВАЙ ІНФАРМАЦЫІ

1. У апошні час у сродках масавай інфармацыі (СМІ) — на тэлебачанні, радыё і ў друку — з'явілася слова *выстава*. Гэта слова ўжываецца як дублет нарматыўнага назоўніка *выстаўка*, і нярэдка можна чуць у адным і тым жа тэле- ці радыёрэпартажы паралельна адно і другое слова. Ці была патрэба ўводзіць у мову дублет-паланізм? На мой погляд, абсалютна ніякай патрэбы ў гэтым не было.

Аддзяяслоўны назоўнік *выстаўка*, утвораны ад дзеяслова *выстаўіць* з дапамогай суфікса *-к(а)*, адносіцца да прадуктыўнай мадэлі ў сучаснай мове. Такіх назоўнікаў у тлумачальным слоўніку беларускай мовы зафіксавана каля паўсотні (*выбіўка, вывадка, вывазка, вывеска, выдуліка, выгелка, выкладка, выпечка, выразка, вырубка, высыпка, вышыўка* і шмат іншых), і ўсе гэтыя дэрываты трывала захоўваюць націск на марфеме *вы-* — былой дзеяслоўнай прыстаўцы. Такі ж націск маюць і аддзяяслоўныя назоўнікі з нулявым суфіксам: *выбар, выварат, выбрык, вываз, вымер, вымысел, выцук* і інш. Назоўнікаў жаночага роду ў гэтай мадэлі няма. Гэта — *выгада, выплата*, а таксама *вымова, выява, выправа, выснова*, акцэнтны варыянт — *выгода*. Можна сцвярджаць, што ўсе назоўнікі з націскам на перадапошнім складзе замацаваліся ў беларускай мове не без прамога ўплыву польскіх, тым больш што кожны такі беларускі назоўнік мае польскі адпаведнік (*wytwora, wyprawa* і пад.). Іменна гэту невялікую групу папоўніў новы паланізм *выстава*. Слова *выстава* магло б мець права на існаванне, каб яно мела хоць якое-небудзь адрозненне ад ужо існуючага нарматыўнага слова *выстаўка* — у семантычным, стылістычным ці сінтагматычным плане. Такіх адрозненняў не наглядаецца: *выстава* з'яўляецца абсалютным дублетам. Мала таго: назоўнік *выстава* не мае словаўтваральнага гнязда. Вытворны прыметнік *выставачны* звязаны са словам *выстаўка*, і таму смешна слухаць такія выразы: *у выставачнай зале разгорнута выстава*.

Чым жа можна вытлумачыць такую прыхільнасць СМІ да паланізма *выстава*? Відаць, толькі паталагічным імкненнем пазбягаць усяго таго, што ў беларускай мове супадае з рускай. Між тым польская мова зусім спакойна адносіцца да такіх слоў, як *wyprawa, wysypka, wysciółka* і інш., мадэль якіх поўнаасцю супадае з мадэллю адпаведных рускіх слоў.

2. У апошнія гады СМІ з двух дублетаў — *іменна* і *менавіта* — выбралі толькі *менавіта*, і сталі поўнаасцю ігнараваць слова *іменна*. Між тым нарматыўныя слоўнікі лічаць асноўным якраз слова *іменна*, а паланізм *менавіта* (з польск. *mianowicie*) даюць толькі як спасылчнае слова. Чаму сталі аддаваць перавагу паланізму? Беларускае *іменна* мае сваё месца ў словаўтваральным гняздзе, гэта слова ўжывалі вядомыя пісьменнікі (у тым ліку і Я. Брыль, які атрымаў адукацыю ў той час, калі заходнія вобласці Беларусі знаходзіліся ў складзе Польшчы). Запазычанае ж слова *менавіта*, хоць і ўжываецца дастаткова даўно паралельна з беларускім *іменна*, стаіць ізалявана ў словаўтваральнай сістэме беларускай мовы (параўн. у польскай, дзе ёсць цэлае гняздо слоў з гэтым каранем: *miano, mianowac, mianowanie, mianowany, mianowicie*). Вось чаму поўнае ігнараванне ўласнага слова і замена яго паланізмам выклікае здзіўленне: ці па-гаспадарску мы распараджаемся сваімі лексічнымі багасцямі?

3. Цяжка знайсці апраўданне і таму, дзеля чаго спатрэбілася запазычаць з украінскай мовы прыназоўнік прыслоўнага паходжання *напрыканцы* (укр. *наприкінці*). У словаўтваральнай сістэме беларускай мовы гэта слова стаіць абсалютна ізалявана, у тэкстах мастацкай літаратуры яно адсутнічае, слоўнікі яго не фіксуюць. Часовае значэнне словазлучэння ў гэтым прыназоўнікам (*напрыканцы перадачы* і пад.) нічым не адрозніваецца ад значэння нарматыўных беларускіх спалучэнняў у *канцы перадачы, на канцы перадачы*. Такое запазычванне не ўзбагачае мову, а толькі засмечвае яе.

4. У тэлеперадачах з'явілася абрэвіатура: *знешэкандлібанк*. Тэледыктар вымаўляе гэта слова з яскрава выражаным націскам на перадапошнім і на апошнім складах. Можна зразумець, чаму ў гэтай абрэвіатуры

з'явілася частка *эканам*: гэта скарачэнне прыметніка *эканамічны* (знешні *эканамічны банк*). Але ж гук *а* пасля *н* у прыметніку *эканамічны* — рэзультат пазіцыйнага чаргавання *о/а* ў выніку страты націску: *эканомія, эканоміка* — *эканамічны*. У абрэвіятуры *знешэканамібанк* націск на галосным непярэдняга раду пасля *н* узнаўляецца. Чаму ж не аднаўляецца гук *о*, які і павінен тут быць пад націскам? Хочацца спытаць у дыктара: дзе ж ён чуў словы *эканамія, эканаміка*?

Дарэчы, прааналізаваная абрэвіятура стаіць у адным радзе з іншымі такімі ж словамі-калескамі: *Белхарчпрам, Белбудпрам* і пад., хаця зусім бясспрэчна, што пад націскам у частцы *прам* павінна быць *о*: *прамысловасць* аднаго кораня са словам *прамысел*. Недалёка ад такіх «новатвораў» адышлі і нядаўна ўведзеныя словы *абкам, райкам, выканкам* і пад. (па логіцы трэба было б пісаць і *ваенкам*!). Аднак пра гэтыя словы пісалася і гаварылася ўжо неаднаразова, і паўтарацца няма патрэбы.

5. Не адзін раз у мовазнаўчым друку ішла размова і пра ўжыванне формы парадкавага лічэбніка пры абазначэнні даты. Зусім відавочна, што ў назвыўных сказах гэты лічэбнік мае форму назоўнага склону: *Першае верасня. Дваццаць сёмага ліпеня*. І ніяк нельга знайсці разумны адказ на пытанні вучняў, якія здзіўляюцца, чаму гэта ў сшытках па рускай мове яны пішуць *Первое сентября*, а на наступным уроку — у беларускіх сшытках — іх прымушаюць пісаць *Першага верасня*. Можа гэта — сапраўды якаясьці адметная асаблівасць беларускага сінтаксісу? Ды не, гэта элементарная непісьменнасць, узведзеная ў прынцып ва-яўнічымі невукамі, якія ніяк не могуць адрозніць акалічнаснае ўжыванне падобных спалучэнняў (тыпу: *гэта адбылося пятага жніўня, першага студзеня святкавалі Новы год* і пад.*) ад ужывання ў неакалічнаснай функцыі (*Дзевятае мая — Дзень Перамогі, сёння — трэцяе верасня* і г. д.). Нават пытанне да такога спалучэння паставіць нельга, каб яно падказвала форму роднага склону лічэбніка. Нельга ж, сапраўды, спытаць: *Якога сёння чысла?* Натуральна спытаць: *Якое сёння чысло?* Калі сёння *панядзелак*, мы ж не пытаемся: *Якога сёння дня?*, а — *Які сёння дзень?*

Форму назоўнага склону будзе мець такі лічэбнік і ў вінавальным склоне: *з пятага па дзевятае ліпеня, сустрэча намечана на трэцяе жніўня* і пад. На жаль, дыктары тэлебачання ўпарта працягваюць дэманстраваць сваю непісьменнасць і гавораць: *з пятага па дзевятага ліпеня, назначана на трэцяга жніўня*.

Размову аб шматлікіх парушэннях нормы ў мове СМІ можна было б працягваць. Гэтых парушэнняў вельмі многа.

Не шкодзіла б усё ж шанаваць родную мову.

В. М. ЛЯШУК

ЛЕКСЕМА *сонца* Ў БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ

У паэтычнай мадэлі свету *сонца* з'яўляецца сутнаснай структурнай часткай, што лагічна вынікае з яго надзвычайнай значнасці для чалавечага жыцця. Салярныя сімвалы і матывы пранізваюць духоўную і матэрыяльную культуру многіх народаў. Істотна, што земляробчы календар беларусаў узгоднены з важнай праявай духоўнага жыцця нацыі — асноўнымі святамі, якія «прыблізна накладваюцца на астранамічныя перыяды, звязаныя з сонцастаяннем, ці раўнадзенствам»¹. Існаваў канкрэтны тып адносін соцыума з гэтым прыродным аб'ектам: «...Для нашых продкаў характэрна рэлігійнае, узвышанае, сакральнае стаўленне да сонца, не ўвасобленага ў чалавечым абліччы»².

Праславянскае па паходжанню слова *сонца* вызначаецца трывалай традыцыйнай ужывання ў беларускай паэзіі. У старажытных беларускіх паэтычных тэкстах зафіксаваны наступныя фанетыка-арфаграфічныя варыянты: *сълныце, слъныце, солнице, сонцо, слонце*. Ужо ў помніку ўсходнеславянскай паэзіі «Слова пра паход Ігаравы...» гэта лексема вы-

* Тое ж — у старажытных тэкстах, дзе звычайнай была формула: *Генваря, трэцяго дня*. Такая формула — гэта эліпіс выразу: *Писано генваря, трэцяго дня*, г. зн. зноў-такі форма роднага склону толькі ў акалічнаснай функцыі.